

RECENZIE

Petr KOLÁŘ – Vladimír SVOBODA: Logika a etika

Úvod do metaetiky

Filosofia – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Praha 1997, 280 s.

[L]ze nalézt způsoby racionálního odůvodňování našich mravních soudů, [...] je možná racionální diskuse o mravních otázkách a [...] v etice [se] dá logicky argumentovat, t.j. lze formulovat logická pravidla mravní argumentace a dospět od jedněch mravních názorů k jiným pomocí racionálního usuzování. [M]ravní pojmy a soudy mají „svou logiku“, podobně jako mají svou logiku třeba vědecké, matematické či filosofické (mimoetické) pojmy a soudy. (s. 121)

Možno si veľmi dobre predstaviť ľudí, ktorí v kníhkupectve prechádzajú okolo knihy s takýmto názvom s veľkou dávkou nedôvery a podozrievania. V bežných názoroch našich filozofov sa totiž sedimentoval postoj, že dve oblasti spomenuté v názve recenzovanej knihy – logika a etika – oddeľuje neprekročiteľná priepasť, ktorej premostenie by viedlo ku kompetenčným sporom. Jednoducho, traktuje sa názor, že logika ako rýdzo racionálna disciplína nemá v etike čo robiť a etika, ktorá si všima skôr „humánnejšiu“ a „citovejšiu“ stránku človeka, by nemala „riediť“ rigidnú logickú problematiku. V tradičnejšom filozofickom žargóne sa bežne hovorí o diametrálnom rozdiel medzi faktami a hodnotami – kým pre výroky o faktoch možno formulovať logické pravidlá odvodzovania, pre vety o hodnotách nie.

Kolář a Svoboda chcú ukázať, že to nie je celkom pravda. Podarilo sa im to zaujímavým spôsobom, ktorý si určite zaslúži pozornosť. Nekladú totiž fakty a hodnoty na jednu úroveň a netvrdia, že medzi nimi nie je nijaký rozdiel. Ich fundamentálnu odlišnosť, naopak, uznávajú (hoci rezignujú na jej konkrétne *presné* vymedzenie). Neodstraňujú sám rozdiel, ale skôr vžitý názor, že medzi hodnotovými súdmi nemožno definovať logické vzťahy (napríklad vzťah vyplývania). Pre ich postoj je teda charakteristický akýsi kompromis: fakty a hodnoty sú rozdielne, ale k *vzťahom* medzi faktuálnymi tvrdeniami možno nájsť pendant medzi *vzťahmi* medzi hodnotovými vetami. Tento krok oprávňuje racionálne budovanie etiky a obhajuje tézu, že aj v etike možno racionálne argumentovať.

Akých typov výrokov by sa mala logika morálneho diskurzu týkať? O faktoch hovoríme pomocou oznamovacích viet, ktoré sú pravdivé alebo nepravdivé (aj odvodzovanie spočíva v pravdivosti výrokov). „Faktuálny“ diskurz teda zahŕňa výroky. „Morálny“ diskurz by sa mal zaoberať špecifickejšími druhmi viet. Autori na viacerých miestach knihy argumentujú v prospech toho-ktorého druhu a celkový záver ich úvah znie, že sem patria imperatívne, hodnotiace a „má byť“ vety (s. 119) – to, samozrejme, neznamená, že všetky vety týchto typov patria do jazyka etiky.

Veľkú časť knihy tvoria úvahy, ktoré potvrdzujú fundamentálne rozlíšenie medzi

faktmi (faktuálnymi súdmi) a hodnotami (hodnotovými súdmi). Veľký dôraz sa pritom kladie na názory, ktoré sa usilujú ukázať opak a demonštrovať, že existujú inferenčné spojenia medzi hodnotovými a faktuálnymi súdmi, že z faktuálnych premís možno odvodiť hodnotový záver.

V tejto súvislosti sa Kolář a Svoboda zaraďujú medzi obhajcov tzv. Humovej tézy, ktorá tvrdí práve nemožnosť takejto inferencie. Humova téza je sformulovaná prostredníctvom súdov o tom, čo je (faktuálne súdy), a súdov o tom, čo by malo byť (hodnotové súdy). Jedna z jej formulácií znie: „Žádný soud říkající, *co má být*, nemůže být odvozen pouze z premis, které říkají, *co je*“ (s. 157), inými slovami, na to, aby sme odvodili hodnotový záver, musí byť aspoň jedna premisa úsudku takisto hodnotová (samozrejme, za predpokladu, že vzťahy odvodenia medzi hodnotovými súdmi sú možné – pozri nižšie).

Platnosť Humovej tézy okrem iného dokazuje, že vzťah odvodenia medzi hodnotovými súdmi nemožno definovať pomocou výrazov, ktoré sa uplatňujú vo vzťahu odvodenia medzi faktuálnymi súdmi. Je teda prirodzené, že logici obhajujúci možnosť takejto inferencie musia Humovu tézu nejako odmietnuť. Autori však na rôznych miestach knihy diskutujú o niektorých názoroch (napríklad o Blackovom alebo Searlovom postoji) proti nej a kritizujú ich. Uznávajú síce, že sú možné odvodenia hodnotových súdov z faktuálnych, ale tieto hodnotové súdy buď majú podobu tautológií, alebo sa odvodili z protirečivých premís (z protirečenia možno odvodiť čokoľvek, teda aj hodnotový súd). Takéto odvodenia sú teda v istom zmysle triviálne. Netriválne odvodenia však nie sú možné.

Takisto odmietajú aj Rescherov pokus preklenúť priepasť medzi hodnotovými a faktuálnymi súdmi prostredníctvom zavedenia tzv. hybridných súdov (s. 179-191). Rescher sa domnieva, že ak sa zotrie alebo aspoň znejasní hranica medzi týmito dvoma druhmi súdov, bude možné asda nájsť nejaký platný úsudok, v ktorom sú premisy faktuálne (a aspoň jedna hybridná) a záver hodnotový. Hybridné súdy majú u Reschera podobu zložených súdov, ktoré obsahujú faktuálne aj hodnotové predikáty. Autori nakoniec súdy takéhoto druhu odmietajú a ešte viac zosilňujú svoj názor. Hybridné súdy totiž vznikajú na základe nelegitímneho použitia logických spojok, ktoré sú *pravdivostnými* spojkami: „[p]ravdivostní spojka zde totiž spojuje složku, která má pravdivostní hodnotu [...], se složkou, která pravdivostní hodnotu nemá“ (s. 190). Ich použitie je teda nelegitímne. Logiku morálneho diskurzu teda nemožno vybudovať využitím (časti) aparátu klasickej logiky, pričom hybridné súdy by hrali dôležitú úlohu sprostredkovateľov.

Úvahy o Humovej téze vedú k dvom záverom: 1. z faktuálnych premís sa nedajú odvodiť hodnotové závery; 2. logika morálneho diskurzu nesmie obsahovať aparát klasickej logiky. Autori teda musia hľadať iný základ pre platné inferencie a nespoliehať sa na pravdivosť (odmietajú názor, že aj hodnotovým súdom by sa dala pripísať pravdivostná hodnota).

Rámec vymedzenia logiky morálneho diskurzu so zreteľom na povahu hodnotových súdov Kolář a Svoboda nachádzajú v koncepcii *univerzálneho preskriptivizmu* Richarda M. Hara (s. 73-79). Harova teória je podľa nich vhodným pozadím, na

ktorom možno realizovať ich program: na jednej strane uznáva rozdiel medzi faktmi a hodnotami, kým na druhej strane ponúka priestor pre logické vzťahy medzi hodnotovými súdmi. Hare vidí rozdiel medzi deskriptívnymi tvrdeniami (t.j. výroky o faktoch) a súdmi etiky v tom, že „mravní soudy [Ize] chápat jako svého druhu příkazy, resp. zákazy. V tomto smyslu jsou tedy mravní soudy *předpisy*, preskripce-mi“ (s. 74). Nazývajú sa teda *preskriptívnymi súdmi*. Pre súdy etiky zároveň typicky platí, že sú „tzv. *zevšeobecnitelné (universalizable)*, neboli obsahujú jakýsi závazek k univerzální aplikovatelnosti“ (s. 76). Zovšeobecniteľný charakter mravných súdov poukazuje na nejaký princíp, istú všeobecnú štandardu akceptovanú v danej komunite, ktorá sa v nej teda pokladá za pravdivú. „A v tomto ‘shodování se se standardy’ spočívá deskriptivní význam mravních soudů“ (s. 77). Možno teda hovoriť aj o logických vzťahoch medzi súdmi etiky, ktoré garantuje ich deskriptívny obsah.

Keď autori obhájili možnosť inferencie v morálnom diskurze, stoja pred ďalším problémom: „jak definovat pojem vyplývání pro preskriptivní jazyk tak, aby tento pojem nebyl založen na pojmu pravdivosti, ale na nějaké jiné charakteristice morálních soudů[?]“ (s. 142) Navrhujú, aby sa za centrálny vybral pojem *plnenia predpisu* (s. 142). To má výhodu aj v tom, že možno ukázať istý prechod medzi faktuálnymi a hodnotovými súdmi. Totiž ak sa predpis splní, nastane istý stav vecí, ktorý robí faktuálny výrok pravdivým alebo nepravdivým. Napríklad ak sa splní imperatív „Zavri toto okno!“, výsledkom je stav vecí, ktorý robí vetu „Toto okno je zavreté“ pravdivou. K tomu autori dodávajú: „Logika si vypomáhá tím, že se zabývá *stavem věci*, který nastane, když jsou *plněny* příkazy či zákazy. Popsat tento stav věci je pak již v moci deskriptivního jazyka logiky.“ (s. 142) Preto možno povedať, že úsudok obsahujúci hodnotové tvrdenia bude správny, ak množina výrokov opisujúcich stav vecí vzniknutý na základe splnenia príkazu je konzistentná (neprotirečivá). Množina výrokov je konzistentná, keď neobsahuje protirečivé tvrdenia, t.j. tvrdenia, ktoré opisujú protirečivé stavy vecí. Na základe toho možno povedať, že korešpondujúca množina príkazov, ktoré boli splnené, je konzistentná, ak všetky príkazy možno splniť súčasne, t.j. ak splnenie nijakých dvoch príkazov nevedie k protirečivým stavom vecí. Definovať platný úsudok je potom jednoduché: „úsudok je platný, jestliže když k množině všech premis úsudku přidáme *negaci závěru* úsudku, dostaneme spornou množinu“ (s. 145). Vybudovaniu základov logiky morálneho diskurzu autori venujú poslednú kapitolu knihy.

Zdá sa, že Kolář a Svoboda dospeli k tejto pozícii: na jednej strane obhajujú neredukovateľnosť hodnôt na fakty, resp. neodvoditeľnosť hodnotových súdov z faktuálnych, kým na druhej strane faktuálne súdy majú spomenutú významnú úlohu pri inferencii medzi hodnotovými súdmi. Ako to možno obhájiť? V 13. kapitole formulujú tézu o superveniencii hodnôt na faktoch, pričom kladú do protikladu redukcii (ktorú odmietajú) a supervenienciu (ktorú obhajujú). Nie je možné, aby dve veci, ktoré sa zhodujú vo všetkých relevantných vonkajších aj *vnútorných* empirických charakteristikách, mali rôzne morálne vlastnosti. To však neznamená, že morálne vlastnosti možno opísať empirickými termínmi, ale len to, že medzi faktmi a hodnotami je *vzťah* superveniencie.

Každé tvrdenie autori podrobne obhajujú, a preto veľmi ťažko nájsť medzeru v argumentácii. Jednu by som však predsa len spomenul (možno však ide iba o moje nepochopenie). V 5. kapitole analyzujú Moorov problém otvorenej otázky, ktorý bol sformulovaný proti naturalistickej redukcii: význam slova „dobrý“ nemožno vymedziť naturalisticky (argument má však aj širší dosah). Keby napríklad slovo „dobrý“ bolo ekvivalentné so slovom „príjemný“, netriviálna otázka „Je to, čo je príjemné, dobré?“ by sa zmenila na triviálnu otázku „Je to, čo je príjemné, príjemné?“ (s. 84). Nemôžem sa však ubrániť dojmu, že na s. 113 akceptujú takúto redukciiu: vetu „Platón bol dobrý človek“ možno podľa nich parafrázovať vetou „Platón bol takým človekom, akým (v mravnom zmysle) mal byť“. Otázku „Je to, čo je také, aké má byť, dobré?“ potom však možno analogicky „strivializovať“.

Náš čitateľ etik by po prečítaní knihy mohol ľahko zvolať: „Veď to vôbec nebolo o etike!“ Treba priznať, že takáto reakcia by nebola v našich zemepisných šírkach prekvapujúca. Naopak, anglo-americký čitateľ etik by bol vo svojom živle. Nikto sa však nemôže sťažovať, pretože autori korektne v úvode naznačili, o čo pôjde: „Spolu s mnoha analytickými filozofy jsme [...] přesvědčeni, že [...] logicky založený přístup ke zkoumání mravní problematiky, může poskytnout podstatné a teoreticky jasné formulovatelné poznatky o povaze morálky. Lze teda říci, že se hlásíme k názoru, podle nějž je etika ve své podstatě především logickým zkoumáním jazyka morálky.“ (s. 12) A čo s neprestajne deklarovanou praktickosťou etiky? Kolář a Svoboda vhodné citujú lakonickú Russellovu poznámku: „Účelem [etiky] není praxe, ale tvrzení o praxi; a tvrzení o praxi nejsou praktická o nic víc, než jsou tvrzení o plynech plynná.“ (s. 13)

Samozrejme, myšlienky, ktoré som sa pokúsil zachytiť, tvoria len malú časť obsahu recenzovanej knihy. Čitateľ tu okrem nich narazí na zaujímavé analýzy vzťahu etiky a metaetiky, významu slova „dobrý“, ale aj hlavných koncepcií analytickej etiky či systémov deontických logik, ktoré slúžia na zachytenie logických vzťahov medzi hodnotovými súdmi.

Celkovo možno knihu hodnotiť kladne: u nás pomerne okrajový prístup k populárnej problematike sa v nej rozvíja a analyzuje podrobne a zrozumiteľne. Okrem toho je napísaná pekným štýlom a autori svoje myšlienky formulujú tak, aby sa vyhli rôznorodým dvojznačnostiam, ku ktorým etická problematika priamo nabáda. Nemôžem nič iné, len knihu vrelo odporučiť do pozornosti každého čitateľa.

Marián Zouhar

PORĘBSKA, Małgorzata - SUCHOŃ, Wojciech: Elementarny wykład logiki formalnej z ćwiczeniami komputerowymi

Universitas, Kraków 1996

Ťažko nájsť okrem Poľska vo svete krajinu, v ktorej by sa tradične a systematicky zaznamenávali väčšie úspechy vo výučbe logiky. Zázemie, akému sa